

בן-עמי שרפשטיין: חלומותיו של דיקארט

קרובים מצד אבא

קרובים מצד אמא

אין לי כלל-

במי אשים אמוני?

הוי אחי!

מתוך "בדידות", מאת ג. א. מורטי, ב"שירת אפריקה" (אנגלית),
בעריכת א. בייך, הוצאת אוניברסיטת קמברידג', 1966, ע' 36.

ב־26 במרס 1619 כתב דיקארט אל ידידו, הפיזיקאי-החוקר הצעיר, איזק בקמן (Beeckman), כי בששת השבועות האחרונים שוקד היה על המוונות שלו בתשומת לב יותר מתמיד, ובעזרת המצפנים החדשים שלו גילה "ארבע הוכחות מופלאות וחדשות לגמרי". מקווה הוא, כך כתב, כי יוכל לשים סדר בכל מדע המתימטיקה, אם אך יעלה בידו להתגבר על העצלות שבטבעו ואם אך יתן לו הגורל חיים של חירות. מקווה היה ליצור מדע חדש שיאפשר לפתור את כל הבעיות הקשורות בכמות. זוהי משימה שאין לה שיעור, תכנית שאפתנית במידה שלא תאומן, קרא. אבל בטחונו היה עמו. "אינני יודע", סח לידידו, "איזה אור ראיתי בתוהו-ובוהו האפל של המדע הזה, ואני משער שבעזרת האור הזה יופגו הצללים העבים ביותר".

דיקארט המשיך. הוא הירבה במסעות. הנסיעה האחרונה היתה טובה. הרוח הדפה אותו בחזרה לחוף; אך למחרת היום הפליג לתוך ים נגרש עוד יותר בסירה קטנה מאד, וזאת בעונג יותר מאשר בפחד, שפן מעמיד היה את עצמו במבחן, ועתה, לאחר שצלח את הימים (חוויה חדשה בשבילו) בלי לסבול שום בחילה, מצא עזו בנפשו לצאת לאסע גדול יותר.

דיקארט הוסיף לנסוע. לעת הזאת לערך רשם מספר רשימות מעניינות שנשתמרו לנו. הואיל ועומדים אנו לפלוש לספירת חלומותיו, רשאים אנו להציץ מעל לכתפו ולקרוא את הרשימות. הוא פותח במורך רב למדי: "יראת-אלוהים ראשית-הכמה". כלום היתה לו איזו סיבה מיוחדת לקשר יראת-כבוד או יראָה סתם לחכמה? אחרי-כן הוא כותב לאמור שמהלך הוא על בימת העולם עטוי מסיכה, בדומה לקומיקנים העוטים מסיכות כדי להסתיר את פניהם הלוהבים. תחושת ההסתר ברורה, אך לא כן סיבתה. הואיל והיה רואה את עצמו כאדם היעוד לתהילה, אפשר שהכוונה היא שכאן עומד מתימטיקן גדול מוסווה במדים, המסיכה המסתירה את טבעו והרגשתו מעיני הציבור שבפניו הוא מתחיל לעמוד. ועוד הוא כותב שבימי-נעוריו המריצוהו התגליות המחוכמות של אחרים לשאול את עצמו אם לא היה יכול לגלותן בעצמו.

בלי להיעזר בספרים. כיון שפתח בשאלה זו, הוא מזכיר לעצמו, נתחוויר לו מעט-מעט שיוכל להמשיך ולנהוג על-פי כללים קבועים. הוא כותב שהמדע משול לאשה: אם צנועה היא וניצבת תמיד לצד בעלה, מכבדים אותה; אך אם היא מתמסרת לכל עובר-רשב, משקצים את שמה. דרך-בוז הוא מדבר על ספרים שדפיהם מרובים מרעיונותיהם. כשפתנית הוא מדבר על המסה המתמטית שהוא רואה בדמיונו. רעיון המסיכה חוזר למחשבתו: המדעים עוטים מסיכות; משעה שתוסרנה המסיכות עתידים הם להופיע בכל יפיים. כל מי שרואה את מלוא הרצף של המדעים, ימצא כי אין הם קשים להבנה יותר משורת המספרים. ואז פוקדת אותו איוו ענוות-פתע או יראת-פתע. בחומרה הוא אומר לנפשו כי גבולות-קבע מוצבים למחשבות כולנו, ואין שכלנו יכול לעברם.

מהרבים הנושאים הקרטואניים לעתיד-לבוא שכבר הופיעו כאן! מדע מתמטי כל-יכול; חוסר-נטייה לעבודה רצינית; הגורל; מסע שספנותיו משמשות מבחן; יראת-אלהים, כלומר יראת העונש על חוסר-צניעות; מסיכה לרגשות ולפריקת-העול של האדם; תחרות עם ממצאים; המצאה על-ידי שיטה קבועה—ובלי עזרתו של כל איש אחר; הצמדת המדעים אל בעליהם החוקיים בלבד; בוז לספרים נבובים, עתירי-מלל; הורדת מסוותיהם של המדעים והתגלותם במלוא יפיים; השאפה לתפוס את כל המדעים כאחד, ברצף הטבעי שלהם; ולבסוף, איזו פרישות או ענוה, צל-צלה של יראת-אלהים.

מחשבות מעין אלו ודאי מעסיקות היו את דיקארט בזמן שפקדו אותו שלושת חלומותיו, המציינים נקודת-מפנה בחייו. הוא חלם אותם בליל ה-10 בנובמבר 1619, עם שובו לצבא מהכתרת הקיסר. מזג-האוויר אילץ אותו לתור לו מחסה, וכל היום נשאר לבדו עם מחשבותיו בחדר מוסק היטב. כמו שחשב תחילה, דימה להגיע אל יסודותיו של מדע נהדר זה, והוא שכב לישון מלא התלהבות. כדי שנבין מה-מופלא היה המאורע, הריהו עומד על כך שהיה מפופח לגמרי, ושלושה חדשים תמימים לא בא יין אל פיו. הוא מוסיף ואומר כי הגניוס האחראי להתלהבות שניצתה במוחו משך ימים ניבא לו את חלומותיו לפני עלותו על משכבו, וכי לשכל האנושי לא היה חלק בגירויים.

הואיל ובמרס פקדו אותו המוזות, לא היתה ההשראה זרה לדיקארט. כעבור שנים רבות (באוקטובר או נובמבר 1646) כתב אל ידידתו, אליזבת מן הפאלאטינט, כי יש לו "אינסוף של חוויות" המאשרות את דעתו כי כל מה שהוא עושה מתוך הרגשה של אושר סופו שיצלח בידו. השמחה הפנימית, אמר לה, יש בה איזו סגולת-סתר להשפיע על המזל. הגניוס של סוקראטס ודאי היה דווקא ביטחה זו במעשים הנובעים מעליצות שבלב. אל לנו להתחס לרגש מתוך הערצה שבאמונת-הבל, אמר דיקארט, ועם זאת הרי בעניינים חשובים, כאשר אין די בהדרכה ראציונלית, עלינו ללכת אחר תביעות הגניוס שלנו, כלומר—לנהוג כדרך שאנו מאושרים לנהוג. עניינו של דיקארט בהשראה די היה בו לעוררו לכתוב מסה, שלדאבון-הלב לא נשתמרה בדינו, על ה'אלי' או ה'דיימון' של סוקראטס.

אנו חוזרים אל הלילה של 10 בנובמבר 1619. דיקארט נרדם. אז ראה אייאלה רפאים, שהפחידו אותו, ובראותו בדמיונו שהוא מתהלך ברחובות, הסתובב לצדו השמאלי, כדי שיוכל להגיע למקום שאליו רצה ללכת, שכן חש חולשה גדולה בצד ימינו, שעליו לא יכול להישען.

דבר זה, תחילת חלומי הראשון של דיקארט, מבשר דימוי חוזר-ונשנה ביצירותיו של דיקארט שאותן לא כתב עדיין. שוב ושוב עתיד הוא לכתוב על הליכה בדרך הנכונה, על הליכת אדם בדרך המוליכה אל ייעודו, על הליכה בדרך העוברת בתוך קשיים וסכנות. למשל, ב"מסה", שנתפרסמה כשמונה-עשרה שנים אחר החלומות, עתיד דיקארט לכתוב: "ביליתי את שאר ימי-עלומי במסעות... בחנתי את עצמי במיפגשים שזימן לי הגורל... ותמיד היתה בי תשוקה עזה ללמוד להבדיל אמת משקר, כדי לפעול מתוך ראייה צלולה ולהתהלך בביטחה בחיי העולם-הזה... לאחר שביליתי שנים אחדות בלמדי ככה את ספר-החיים ובנסותי לרכוש לי קצת נסיון, הגעתי יום אחד לכלל החלטה ללמוד גם את עצמי ולהשתמש בכל כוחותי השכליים כדי לבחור את הדרכים בהן אֵלך".

דומה כי חלומי הראשון של דיקארט משרת אותה מטרה בחלק הראשון של המסה שלו. אמת, המסה מכוונת לאחרים. "נעים יהיה לי מאד", הוא אומר שם, "להראות על הדרכים בהן הלכתי". בניגוד ברור לכך, חלומי מכוון לעצמו בלבד, ובעוד הוא מצליח להראות לעצמו את דרכו, עדיין אין הוא עושה זאת בביטחה אף לא בעוגג. בצד ימינו הוא חש עצמו בעל-מום. כפי שהוא מספר לנו אחרי-כן, ישן היה על צד שמאלו. אך אולי יש טעם אחר לחולשה. וכי מדוע, אחרי הכל, צריכה שינה על צד אחד לעורר בהכרח הרגשה של חולשה בצד השני? הטעם הנוסף אפשר שהוא מרומז בחלק הראשון של המסה, כאשר אומר דיקארט: "במשפטים שאני מוציא על עצמי, מנסה אני תמיד לנדות לצד העונה ולא לצד השחצנות". הואיל וחפיפת הנטייה הגופנית עם הרוחנית אפשר שתיראה פועל-יוצא מן התרגום, מביא אני בזה את המקור הצרפתי, שכך לשונו:

"Je tâche toujours de pencher vers le côté de la défiance, plutôt que vers celui de la présomption".

הדגש שדיקארט שם בהליכה של ביטחה בחיים מרמז כי ער היה לאיזו מידה של חוסר-ביטחה בו בעצמו. ילדותו לא יכלה לעורר בו ביטחה מרובה. אמו מתה ממחלת-ריאות כאשר היה תינוק בן שלושה-עשר חודש. דיקארט הניח כי ממנה ירש את שיעולו היבש ואת חוורון-פניו. במכתב-ניחומים אל אליזבת (מחודש מאי או יוני שנת 1645) כתב כי היה משתעל וחירור עד לאחר גיל עשרים, עד שכל הרופאים שראו אותו קודם אותו גיל ניבאו לו שימות בצעירותו. אבל, אמר, לבחם את אליזבת, הוא התגבר על חולניותו על-ידי נטייתו לראות כל דבר באור הנעים ביותר שבגדר האפשר ולהתנות את עיקר סיפוקו אך בו לבדו.

ברור שדיקארט מזהה את האני שלו הצעיר והחולה עם אמו, משל כאילו את איום מותו שלו ירש ממנה. הוא מעוניין בחיורון הקשור בעצבות או בכעס. בעיונו

ב"היפעלויות-הנפש" הוא מסביר כי העצב מכווץ את חדרי-הלב ומתוך כך הוא מביא לידי חירורן, "בפרט כשהעצב גדול". יש ילדים, הוא מוסיף ואומר, "שבכעסם הם מחוירים תחת שיכפן, דבר המעיד אולי על כוח-שופט ואומץ-לב יוצאים-מגדר-הרגיל, כלומר, כאשר החירורן נובע מזה שהם הוגים בגודל הרע ומכינים עצמם להתנגדות עזה, בצורה הדומה במובן-רמה לאנשים קשישים יותר" (היפעלויות, 116, 134). נראה בעליל כי דיקארט עושה את המשוואות הבאות: שיעול, חירורן, מות האם; שיעולו שלו, חירורנו, אימת מותו; חירורן, עצב; חירורן תחת דמעות, כוח-השופט ואומץ-הלב להתגבר על הרע; היכולת להגיב בעליצות סטואית, בבטחון-עצמי בסיסי, וכחוצאה—בריאות תקינה וסיפוק.¹

לא רק את החירורן מקשר דיקארט לעצב אלא גם את התיאבון. ברשימותיו הראשון נותן הוא כותב כי עצב, סכנה ודאגה לעניינים רציניים גורמים לו שיישן שינה עזה ויאכל בכל פה. ב"היפעלויות" הוא אומר כי חווית העצב הראשונה צריכה להיות חוצאה של חוסר תזונה, ולכן הקשר בין עצב לרעב נשאר בעינו משך כל ימי-החיים. על טענתה הנגדית של אליזבת, כי יש אנשים שניטל מהם תאבונם כשהם עצובים, הוא משיב בהסכמה, אך טוען הוא (מאי 1646) כי אצלו ההיפך הוא האמת. הוא מגלה בסוד שהוא אחד מאלה אשר "הסיבה הראשונה לעצבותם בראשית חייהם היתה שלא נזונו דיי-הצורך". נשמרת בו ההכרה בקיומו של תאבון-ילדות שלא הופג. היעדר אמו של דיקארט נגרם מחמת מוות; היעדרו הרגשי של אביו דומה כי נגרם מחמת המסיבות, או שוויון-הנפש, או שניהם כאחד. עקב עסקיו היה האב מרוחק מן הבית זמן רב. נמסר גם כי "רגז מאד בראותו שבנו מתמסר ללימוד הפילוסופיה, עד כדי כתיבת ספרים ועשייתם. אין ספק שלא חזה מראש את החשיבות שעתידיים ליחס לו ברבות הימים כאשר אמר... 'מכל ילדי רק אחד גרם לי מורת-רוח. כלום היה טעם בכלל להוליד בן מגוחך עד כדי כך שנכרך בקלף?!' (אדם, 34—433, הערה ג). על-כל-פנים, רק בן ארבע היה רָנָה כאשר התחתן אביו בשניה והניחו להשגחתה של סבתו מצד אמו, שאותה לומד לכנות "אמא". היא אשר גידלתו, בעזרת אומנתו האהובה. אבל רק בן עשר שנים היה כאשר שלחו אותו לבית-הספר או הקולג' הישועי בלה-פלש (La Flèche). האב שארְלֶה, קרוב-משפחה, היה נגיד המוסד, ולדברי דיקארט תפס את מקומו של האב. בשלה בשארְלֶה חיבה עזה מאד אליו, והשנים נשארו ידידים. בגיל שמונה-עשרה עזב דיקארט את הקולג' והלך ללמוד משפט ורפואה, ולאחר-מכן התגייס לצבא. לא בילדותו ולא לאחר-מכן לא ידע אלא רמזים קלושים של חיי-משפחה יציבים. בדד המשיך בדרך—תלוי, כפי שנמצא למד, בעצמו בלבד. לא היה לו חיבור הדוק לאחרים מבחינה רגשית. וגם לא היה נפרד מהם בתכלית.

¹ דומה כי בנקודה זו האסוציאציות האישיות של דיקארט מצטרפות לניתוח שעשה בספר שאותו קרא. תשומת-לבו הוסבה לתופעת ההסמקה והחירורן על-ידי De anima של ז'. ל. ויב (J. L. Vives), ההומאניסט בן המאה ה'17. בדומה לדיקארט דן ויב בגלוי בחוויותיו שלו. ראה המבוא Les passions de l'âme במהדורה של רוזיס—לואיס.

אנו חוזרים אל החלום. בחלום בוש דיקארט מדרך הילוכו וניסה להתמתח, אבל חש רוח עזה הצונפתו ומגלגלתו והיא שגרמה לו להסתובב שלש או ארבע פעמים על רגלו השמאלית. דבר זה עשוי להזכיר לנו את האזהרה שהובעה בחלק השלישי של המסה, המשווה אנשים המחפשים דעת לנוסעים, אשר, "כיון שתעו באיזה יער, דין היה שלא ישוטטו לעולם, כשהם פונים פעם לצד זה ופעם לצד אחר". מוזר הדבר: דימוי-היסוד של דיקארט, דימוי של חולשה, נטייה, תעיה במעגלים ואבדן-דרך, מוצא לו גילום מודרני ומילולי אצל האמן אוסקר קוקוֹשקה. לקוקוֹשקה היתה נטייה לנטות לצד אחד. כאשר החמירה הנטייה מחמת פצע שנפצע במלחמה, היה עליו ללמוד להלך במעגלים חלקיים. הביוגרף שלו מספר לנו כי "ימים רבים אחרי פציעתו סבל משגעון-רדיפה ופחד-צפיפות. חוש שיווי-המשקל שלו השתבש עד כדי כך שיכול היה להלך רק במעגלים והיה עליו לשאת רגליו בכיוון ההפוך כדי להגיע אל המטרה שאליה התכוון. הוא לא היה יכול לעמוד ישר, ותמיד נטה לצד אחד. מגמה זו נתגלתה כבר כאשר חצה את כיכר-שטיפאן המוארה באורח-ירח בווינה לאחר שהוצג מחזהו רצח תקוות נשים, אך עתה היה פצעו הטעם הפיזי להתחדשותה של זו" (הודין, 147).

הנימה של פנייה, סיבוב או צניפה בולטת, כמובן, בפיוזיקה של דיקארט—הצניפה הממלאה את הפיוזיקה שלו מכונה באותו שם, *tourbillon*, כרוח שראה בחלום. כמו שיועץ דיקארט לנוסע ללכת היישר ככל אשר יוכל בכיוון אחד, כך מעניק הוא לחלקיק הלא-מופרע את הכוח הסגולי להתקדם בקו ישר. נראה הדבר כי יש גזירת-שווה בין רגשותיו החברתיים להשערותיו הפיזיקליות: הנוסע האידיאלי נע בדומה לחלקיק הלא-מופרע את הכוח הסגולי להתקדם בקו ישר. נראה הדבר כי יש גזירה-להיות. לאחר שמתה אהובתו, שילדה לו את בתו האהובה, קצרת-הימים, נמסר על דיקארט שאמר לידיד אחד כי הקשר היה "התחייבות מסוכנת" (*un dangereux engagement*), אשר אלהים חילץ אותו ממנה והוא מוסיף לשמור עליו מהתחדשותה (אדם, 77—576). ביצרים (147) יש כמה שורות שבהן אולי מעלה דיקארט את זכר קורת-רוחו על כי ניצל מאיום הנישואים. בדברו על רגשות הצומחים מתוך היפוכיהם, הוא אומר:

"למשל, כאשר בעל מתאבל על רעייתו המתה, שצר יהיה לו (כפי שקורה לפעמים) לראותה שבה לחיים, אפשר שיעיק על לבו העצב שעוררו בו תהלוכת-ההלוויה והיעדרה של אישיות שהורגל בשיחתה; ויש אשר יקרה שאי-אלה שיורים של אהבה או של חמלה הנראים לו בדמיונו יפיקו דמעות של אמת מעיניו, גם אם בינתיים יחוש שמחה כמוסה בחיוני נשמתו..."

דיקארט לא חיבב חיובים חברתיים והתרעם על לחצים של חברה. הוא הירבה בחליפת-מכתבים, אך חשש שנכחותם של מכרים בשר-ודם תלאה אותו במידה שאין לסבלה. על-פי דרכו המודעת, המפותלת, החליט להסתגל כלפי-חוץ, אך לא יותר מפפי הדרוש. אולי בגלל הלחץ שאין לו סוף, אשר בו חש במרחב החברתי שלו, טבעי היה לו יותר לצייר לעצמו את המרחב הפיזי כהוויה מלאה תמיד, לעולם לא

חסרת-לחץ לאמיתו של דבר, וזהה עם החומר. במרחב הפיזי הזה מעולם לא היו החלקיקים בלתי-מופרעים למעשה, וכביכול נאלצים היו להסתגל ולנוע בנתיבים מעגליים לערך, שביטאו, כמו שביטא דיקארט בחיי-היומיום שלו, את האיחוד המדויק של קבלת-עול עם התנגדות.¹

•

ועתה, שוב החלום. הדבר שהפחיד אותו בחלום היה הקושי שמצא בגרירת רגליו, דבר שעוררו לחשוב שהוא גופל על כל צעד. דיקארט מתחיל לשים לב לאורח הילוכו ולכל צעד וצעד בנפרד. בחלק השני של המסה הוא כותב, כנשמר מפני זכר החלום: "כמי שמהלך לבדו ובאור-הדימומים, גמרתיו אומר ללכת לאט, ולנהוג זהירות כה רבה בכל דבר, עד שאם גם תהיה התקדמותי מועטה מאד הרי לפחות אשמר היטב מפילה". (ב הגיונות (ג) דומה כי העניינים מוקשים עוד יותר:

"את כל אורח-חיי אפשר להלק מספר אינסופי של חלקים, שאף אחד מהם אינו תלוי בשום פנים בחברו; וכך מן העובדה שקיים הייתי לפני זמן קצר אין זה נובע שאני חייב להיות קיים עכשיו, אלא אם כן ברגע זה איזו עילה יוצרת אותי כביכול מחדש, כלומר—משמרת אותי".

כל כמה שיהיו הצעדים קטנים, זהירים ושיטתיים, אין הם מתקשרים מאליהם, אין הם מצטרפים לכלל דרך רצופה, אין הם מוליכים לשום מקום. חייב דיקארט לחפש, כך הוא אומר, את אבי קיומו, הבורא אותו מחדש ומשמרו. חיפושו של אדם אחר אבי קיומו איננו שונה מכל-וכל מחיפושו אחר אביו הרחוק, הלא-מוכר, או אחר אמו הנעלמה. סיועם הרגשי מעולם לא נעשה פנימי, ותמיד יש לאשרו ולחזור ולאשרו. בעיני דיקארט אין זו הרגשה מובנת-מאליה שחיינו מכלכלים את עצמם, ולכן הוא אומר, באותה הגות, "רצוני לדעת אם יש בי כוח המסוגל להביא לידי כך שאני הקיים עכשיו עדיין אהיה לעתיד-לבוא". הוא משיב, כמו שממריצו טבעו להשיב, שאין בו כוח שכזה. על-ידי חסרון ילדותו נאלץ דיקארט איש-השיטה להיעשות דיקארט המאמין והאוקאזיונאליסט-כמעט.

בחלום, לאחר שהבחין על דרכו בדלת פתוחה של "קולג", נכנס אליו כדי למצוא מחסה ורפאות לצרתו. הוא ניסה להגיע לבית-התפילה, שאליו ביקש ללכת ולהתפלל בתחילה. דומה כי פרשת-חלום זו מתיחסת לשנים שבילה דיקארט בבית-הספר הישועי. שם התפתח בו ענין בפירושי התנ"ך. כל ימי-חיו נשאר יריב ל-"Libertines", ושאפתו היחה להשפין שלום בין התבונה לדוגמה הדתית. אין ספק שמתוך ידידות למוריו משפכר-הימים להוט היה במיוחד שיקבלו הישועים את

¹ הגזירה-השווה אינה אלא ניהוש, כמובן. אף אם תוצדק, אין היא מוציאה מן הכלל טעמים אחרים לתורת ה-tourbillon. בעיני דיקארט, החומר הדקיק הוא נוזל, והוא חושב במושגים של דגמים הידרואוליים, במידת-מה כדרך פרויד והאנתולוגים, לורנץ וטינברגן. בעיני הגוף הוא מערכת סיבובית אשר בה נוזל קלוש פחות או יותר זורם בצינורות בדרגות שינוי של דקות. הדימוי והתיאוריה של המחזור שולטים במחשבתו במידה רבה.

שיטתו. אפשר אפוא שחלומו מחזיר את דיקארט לשנים שבהם חי חיים חסויים בלֵה־פֶּלֶשׁ, בין מעריצים בוגרים. הוא מחזירו אל תנחומיה המאווים של התפילה. אך מה תוכל להיות עמדתו של האלוהים שאליו רוצה הוא להתפלל? אלוהים הוא מין אב, ומין האב שיש לך משפיע על תפיסתך את האלוהים. אביו של דיקארט לא היה מוכן לנקוף אצבע למען בנו. אין בכך אפוא משום הפתעה שדיקארט כותב אל אלוהים כי אין טעם שנמסור לאלוהים על מבוקשינו באמצעות התפילה. האלוהים, אומר הוא, יודע את צרכינו, וחטא יהיה זה להניח כי לטובתנו ישבש את סדרה של תבל. הרוח אשר השיב דיקארט לצורך חלומו אינה מאפשרת לו להגיע אל בית-התפילה. וגם אם יהיה שם, ממילא לא תהיה בכך תועלת של ממש.

בחלום הבחין דיקארט כי עבר על-פני אחד ממודעיו בלי לברכו בשלום, והוא ניסה לחזור על עקביו כדי לחלוק לו כבוד, אבל הרוח חזרה והדפה אותו אל בית-התפילה. מיזער מה שאנו יכולים לומר על התנצחות זו בין הרוח לאדיבות הוא שתביעה חברתית מסיחה את דעתו של דיקארט ממטרתו ובלי הצלחה הוא מנסה לנהוג כמצוותה. בחלומו הוא רואה את המציאות, שהוא מבכר את הבדידות. בסוף החלק השלישי של המסה הוא כותב כי "בהמון השוקק של אומה גדולה ופעילה [בכך הוא מתכוון להולנד] יכול אני לחיות גלמוד ומופרש כמו במדבר הנידח ביותר". הוא בורח מאורחים לא־קרואים, הוא מחליף מקומות-מגורים, הוא עוקר לכתובת חדשה בלא שיספר תמיד לידידיו שבקירבת-מקום. הוא כותב לידידו המרוחק, בלזאק, באותה נעימה שבה הוא פונה אל דור יבוא במסה, שמאשר הוא באמסטרדם, מקום שם "כל איש שוקד כל־כך על בצעו עד שאוכל להישאר כאן כל ימי-חיי בלי שישגיח בי אדם אי־פעם" (אל בלזאק, 5 במאי 1631). היו לו משרתים ומכותבים ומגעים מדעיים, אבל זקוק היה לבדידות. מבחינה נפשית, ואולי בפועל־ממש, עובר היה על-פני מכרים בלי לברכם בשלום, אבל המחדל עורר בו רגשות־אשם.

דיקארט עצמו מנסה לפרש את מובנה של הרוח בחלומו. הוא מספר לנו כי הרוח שדחקה אותו אל בית-התפילה, בלווית כאב בצד ימינו, היתה הגניוס הרע שמנסה היה לדחקו למקום שאליו לא התכוון להיכנס מרצונו הטוב. זאת, אומר הוא, לא הרשה האלוהים, אף כי מקום קדוש היה המקום. פירושו של דיקארט הולם את אפיו. הוא קורא תגר על הרוח, רוח הכפייה החיצונית, כשם שפעם קרא עליה תגר בסירתו הקטנה. ממש כאילו יאמר: "אני אהיה טוב, אבל על-פי דרכי ובמועדי שלי".

החלטתו הנחושה של דיקארט לעשות את דרכו בלי להיות תלוי במידה רצינית בשום אדם מודגמת ביחסיו עם קָמֶן. באביב ידידותם, ב־1619, כתב אליו: "אהבני, ויהי לך סמוך־ובטוח שלא אוכל לשכוח אותך יותר משאוכל לשפוח את המוות עצמן. כי הן אשר חיברוני אליך בעבותות חיבה בל־תכלָה". כעבור כמה חדשים— ב־23 באפריל, למען הדיוק—כתב באותה מידה של התלהבות, ובמפורש עוד יותר:

"אתה באמת היחיד שניערת אותי משוויון־נפשי; אתה לבדך הזכרת את המדע אשר כמעט שכחתי, ואת מוחי, שהתנכר לכל התעסקות רצינית, הולכת בחזרה אל מחשבות טובות יותר. אם אפוא יצמח ממני דרך־מקרה איזה דבר שאין לבחו לו, הרי על־פי דין תהיה רשאי לשייכו כולו לעצמך".

אביב הידידות חלף. כעבור אחת־עשרה שנה, ב־1630, הגיעה אל חרפה. בחורף הידידות מעמיד עצמו דיקארט גבוה לאין־שיעור למעלה מבקמן. דיקארט מתלונן ששמעו מפי הלז כי הוא, בקמן, הוא שלימד לדיקארט מה שכתב דיקארט במסוה על המוזיקה שלו. מסה מסוימת זו אפשר שלא היה כדאי להתקוטט עליה. מומחה אחד ב־זמננו, גאסטון מילו (Milhaud), סבור כי אין היא נותנת שבח רב למקוריותו של מחברה, ויהיה זה באמת מי שיהיה. "מסתבר לאין־שיעור", אומר המומחה, "שהוא שואל את בסיס יצירתו מזארלינו, שאותו הוא מצטט, כמוכן, אלא שהוא מסדרו על־פי דרכו, ואת טעמיו הוא מחליף בטעמיו שלי". אם כה ואם כה, החשד שהוטל על מקוריותו מכעיס את דיקארט; הוא מודיע לבקמן שעדים שוב העידו כנגדו. נעימת דיבורו של דיקארט מחריפה. בקמן אולי הלך שולל אחר גיבויני הנימוסים הצרפתיים של המכתבים ששלח לו דיקארט. אף־על־פי־כן עשויים המכתבים לומר כי למד מבקמן. אך הכל יודעים שהוא, דיקארט, מפסיק לקח להועיל אפילו מנמלים ותולעים.

המכתב הבא אל בקמן, מתאריך 17 באוקטובר 1630, ממלא, בדפוס, שלושה־עשר עמודים של שימחה. כאשר קראתי אותו בפעם הראשונה פניתי לאותה פיסקה ביצרים בה מתאר דיקארט את הכעס:

"הכעס הוא מין שנאה או סלידה שאנו הוגים כלפי אלה שעשו לנו רעה כלשהי, או שניסו לפגוע לא במישהו סתם אלא ביתר־ייחוד בנו עצמנו. לפיכך הוא זהה בתכנו עם התמרמרות, ומה־גם שהוא מיוסד על מעשה הנוגע לנו ואשר עליו אנו מבקשים להתנקם, כי תשוקה זו מתלווה אליו כמעט תמיד; והוא מנוגד במישרים להכרת־טובה, כמו שההתמרמרות מנוגדת לחסד. אבל הוא עז ונמרץ לאין־שיעור משלושת היצרים האחרים האלה, כי התשוקה להדוף דברים מזיקים ולהתנקם היא המתמידה שבכל התשוקות. התשוקה, בחיבורה עם האהבה־העצמית, היא המספקת לפעם אותה ריתחת־דם שיכולים אומץ־הלב והגבורה לחוללה; והשנאה... מלבה להט שהוא קשה וצורב ממה שיכולות האהבה או השמחה ללפות".

כמה קטעים יכולים לתת מושג מטיב מכתבו של דיקארט אל בקמן:

"לאחר שתיקה של שנה, צץ בך לא־מכבר רעיון־התעוועים לכתוב אלי שאם רצוני להוסיף ולהתקדם בחקירותי ראוי לי שאחזור לחברתך, ושאין דבר שיוכל להועילני יותר מהדרכתך, ועוד הרבה אמירות מסוג זה. שלכאורה כתבת אותן אלי דרך קירבה וידידות, כמו לאחד מתלמידיך. מה הייתי יכול לחשוב, פרט לכך שכתבת את המכתב הזה כדי שתוכל להראותו לאחרים בטרם תשלח אותו אלי ושתוכל להתפאר שלעתים קרובות קיבלתי ממך הדרכה?... בשום־פנים לא

אוכל לצייר לעצמי שפה נואלת וכה טעית בהבנת עצמך עד שבאמת עשוי אתה לחשוב שאי-פעם למדתי ממך משהו, או אפילו שאי-פעם יכולתי ללמוד ממך משהו, חוץ מאשר כדרך שלמדתי מכל דבר שבטבע, אפילו מן הפחותות בנמלים ומן הקטנות בתולעים [בהתמרמרותו כיוון דיקארט את שיעור הנמלים והתולעים של המכתב הקודם]... אבל מתוך מכתביך האחרונים רואה אני שלא בזדון חסאת בדבר הזה אלא שבלי ספק חולי הוא שאינו זו ממך... הבט וראה, הנה ביקשתך, אם בכל ימי-חיך מצאת או המצאת דבר-מה הראוי באמת לשבח? ... כלום אין אתה משבח אותי רק כדי להוסיף תהילה לעצמך מתוך ההשוואה... להוסיף ולרום את כס יהירותך? אך די, בדרכי-נועם רוצה אני לטפל עתה בחליך, ולא להזדקק לתרופות קשות יותר, כי אם אנהג בכך כראוי לך תהיה עמוס בושה וחרפה עד כדי כך שחושש אני כי לא אבריאך אלא איאש אותך... בוש אני להציג כאן את עצמי כדוגמה, אך מאחר שלעתים קרובות אתה משווה את עצמך אלי, דומה כי יש צורך-מה בדבר. כלום שמענתי משבח את עצמי אי-פעם על כי לימדתי משהו למישהו? כלום אי-פעם השויתי את עצמי למישהו, קל-והומר העדפתי את עצמי על זולתי?"

דיקארט מסיים את מכתבו בהבעת התקוה שלא ייאלץ להוקיע את בקמן בפומבי, אלא שאם ישוב בו החוטא וניחם—אפשר שתתחדש הידידות אחר-כך. בקמן שמר על שני מכתבי הקיסרוג של דיקארט ועל שתי תשובותיו. הוא אמר שאילו כתב אי-פעם על תורת-המוסר כי אז היו ארבעת המכתבים מדגימים מה-מגוחכת יכולה להיות תהילתו של מדקדק-בקטנות. ממרחק זה קשה לשפוט בפולמוס, אך הואיל ולטוב-המזל נשתמר ה"יומן" של בקמן נמצאים אנו למדים כי היה האיש חוקר מלומד—ובמובנים ידועים, מקורי. בהעירו על שיטתו של פִּרְמָא (Fermat), שהתחרתה עם שיטתו שלו, לקביעת שיעורי מירב ומיזער, נוח היה לו שלא להבין. הוא ביקש אפילו שלא יוסיפו עוד לשלוח אליו את כתביו של פִּרְמָא, כי אין הוא חפץ לבזבז עליהם עוד מזמנו. אף-על-פי-כן, מכתביו של דיקארט אל בקמן הם התפרצות ממושכת ופראית שלא כטבעו. בשיניים ובציפרניים הם מגינים על אי-התלות והמקוריות, שבהן, כפי הנראה בעליל, ראה דיקארט את ערכו שלו. דומה כי הכעס שבהם נמצא ביחס ישר לאהבתו של דיקארט מלשעבר, או, כפי שהיה הוא אומר, מנוגד הוא במישרים להכרת-טובתו מלשעבר. על מה כל הכעס? יכול אני רק לשער את הסיבה, אך אפשר שהיא נעוצה ביחסו האבהי של בקמן אל דיקארט. דיקארט לא היה עוד ילד הזקוק לאהבתו ולתורתו של אחד כאב שארלה. רצונו של בקמן להוסיף ולשמש אב-בנפש לדיקארט הביא לידי התחדשות כעסו המוצנע-מכבר של דיקארט נגד אביו שלו, אשר בו לְרָגָה ונטשו. הוא לא היה מוכן לכך שישוו אותו, יוליכו אותו, או ילמדוהו. הוא יהיה יחיד-במינו, ילמד ויוליך את עצמו. מתוך קנאה, או בעצם מתוך הרצון להיות מקורי, נמנע דיקארט מלתת אפילו דוגמה

אחת רצינית ומורחבת לשיטה שאת מעלותיה כה היטיב לקלס. לפרקים טען שהגיאוטרירה היא דוגמה שכזאת. וכך כתב אל מרסן (בסוף דצמבר 1637):

”בדיאופטריקה ובמיטאורים ניסיתי רק להוכיח כי שיטתי טובה מן הרגילה, אבל אני מניח כי הוכחתי זאת בגיאוטרירה שלי, כי שם פתרתיה בתחילה בעיה שעל-פי עדותו של פאפוס לא יכול לפתרה אף אחד מן הקדמונים גם לא מן החדשים”.

רואים אנו שדיקארט הניח כי פתרונה של בעיה שעד כה היתה חסוכת-פתרון הוא בגדר הוכחה לכוחה של שיטתו. ואף-על-פי-כן לא הוכיח את השיטה כפי שתיאר אותה—אטית, בטוחה ושלמה. הוא לא רצה בכך, שכן שקוד היה להקשות את הגיאוטרירה שלו—כדי שלא יקלו ראש, אמר, בהישג שלו, וכדי שיוכלו קרוביו לגלות מחדש להנאתם את שגילה הוא לפניהם. כמו שכתב בגאווה לאחד ממכותביו (פלמפיוס, 3^ב באוקטובר 1637): ”היטב אני יודע כי מספר האנשים שיוכלו להבין את הגיאוטרירה שלי יהיה קטן מאד; כי הואיל והשמטתי כל אותם עניינים שלדעתי לא היו נעלמים מזולתי, והואיל וניסיתי להבין או לפחות להעלות הרבה דברים במלים מעטות (אפילו, למען האמת, את כל אלה שאפשר יהיה לגלותם אי-פעם במדע הזה), עשיתי ספר הדורש קוראים שהם לא רק מלומדים מאד בכל הדברים אשר נודעו עד עתה בגיאוטרירה ובאלגברה אלא גם חרוצים מאד, חריפים מאד, וערים מאד. נמצאתי למד כי יש שנים כאלה בארצך...”

ודאי הדבר שלא רצה דיקארט שיהיה המדע שלו מתמסר לכל עובר-רושב. במיוחד ביקש לבלע את עצתם של אויביו המדעיים. במכתב מיום 4 באפריל 1648, אל מרסן, כתב לאמור:

”הגיאוטרירה שלי יש בה כדי למנוע מרזברוואל ושכמותו מלהשימה, אלא אם כן תשוב שימצתם אחר למבוכתם; כי אין הם מסוגלים להבין אותה, ואני כתבתי אותה כך בכוונה גמורה, והשמטתי ממנה את מה שהוא קל ביותר, והכנסתי בה רק את הדברים שכדאי לטרוח בהם. אבל אני מודיעך כי לולא הרשעים האלה הייתי כותב בצורה שונה לגמרי ממה שכתבתי, והיו הדברים יוצאים מתחת ידי ברורים הרבה יותר; ואפשר שעדיין אעשה זאת באחד הימים”.

*

ועתה נשוב אל החלום. משעבר דיקארט על-פני מכרו והרוח הסיחתו אל בית-התפילה, ראה עוד מישהו באמצע החצר, ואותו אדם קרא לו בשמו ברוב נימוס וכבוד ואמר לו שאם רוצה הוא ללכת ולמצוא את מר נ., יהיה לו מה לתת לו. בדמיונו של דיקארט היה הדבר מילון שהובא מאיזו ארץ-נכר.

בהמשך סיפורו סח לנו דיקארט כי ”המילון ציין את קסמי הבזידות, אך כפי שהם מוצאים את ביטויים בדאגה האנושית בלבד”. אין הוא נותן לנו שום רמז נוסף. בעבור מה כדאי יהיה לחלום על המילון, ומה קשר יכול להיות לו לבזידות? האם התשובה טמונה בסגולות הסגלגלות, הסגירות ופנימיות-התוכן אשר לו? אולי כך

הדבר. ספר־השירה המופיע בחלומו השלישי של דיקארט מכיל אידיליה בשבח האיש החכם, השלם־לעצמו, המשווה לעולם העגול, המסוגר בתוכו. עוד מפתח אפשרי הוא שיר שנתפרסם ברבות הימים, "המילון", החולק שבחים, מסולסלים ומבדחים בהפלגותיהם, לפרי ה"אלוהי" וה"פרנסי", הנותן ריחו, המעיד כמאה עדים על אהבת הטבע, מוצנע ועם זאת בר־גֶשֶׁת.

בימים ההם נוהגים היו לעתים קרובות להשמיע בקהל שירים שלא ראו אור ולהעבירם מיד ליד. איני יודע מתי בדיוק נכתב המילון (Le Melon), או אם הקדימו להשמיעו בפאריז קודם שיכליל דיקארט משהו ממנו בחלומותיו. הפיתוי להאמין כי אליו התיחס דיקארט נובע מן העובדה שמחברו, סנט־אמאן, בא לפאריז בשנה שלפני החלומות, ב־1618, כשהוא נושא בכיסו שיר אחד, מקור ההשראה להרבה אחרים, ושמו "המזמור לבדידות". מזמור זה יכול היה אפוא לציין בדיוק אותם "קסמי הבדידות" שנתקשרו בדמינו של דיקארט אל המילון. פותח הוא, כנאה וכיאור, בשורות, "הוי מה־אהבתי את הבדידות! / ע־מֶה הנקודות ההן המקודשות ללילה / הרחק מן העולם ומרקחתו—מרגיעות את חרדתי!" בעונג רב מצייר סנט־אמאן לעצמו בדמינו חזור וחזור גן־עדן כְּפָרִי שאינו יודע פחד וכאב, טירת נושנות וחרבות, שלדו של איש שתלה את עצמו בשל אהבה, מחסה אידילי לשינה (הזיה היעודה לדבר אל לבו של דיקארט אוהב־השירה, אוהב־השינה), שיא של צוק, ושפת־ים. לדבריו, מחפש סנט־אמאן רק את המדבריות, אשר בהם, בחלמו בגפו, יוכל להשתעשע בשיחות מקלחות בין הגניוס שלו לבין המוזה. המלים, אומר הוא, נולדות בנשמתו בלי להגביל את חירותו של הדימון המלהיב אותו.

הנכחות הזאת, השיגרתית למדי, של גניוס, מוזה ו"דימון", מזכירה, כמובן, את המוזהות שאותן שקד דיקארט לטפח, את הגניוס שנסך עליו השראה, את הדימון הסוקראטי שעליו כתב, את הרוח הרעה שמפניה התירא, ואת רוח האמת אשר, בסוף חלומותיו, חש כי מאירה היא את עיניו. דיקארט יש לו לפחות איזו זיקה לסנט־אמאן ושאר משוררים של אותו דור. משורר כסנט־אמאן לא די שהוא אוהב את הבדידות ומכיר בה שהיא חיונית ליצירה, אלא הוא גם בז לכל נכס מוקנה ומתעקש לשמור על טהרת עצמיותו. בדומה למחוקק של השירה באותו דור, בואלו (Boileau), רוצה הוא שתושמע כל אמת כמו בפעם הראשונה ואף־על־פי־כן תהיה אוניברסלית, בעת־יבועונה־אחת קניינו שלו וקנין האנושות.

מה עוד יוכל המילון מן החלום להזכיר? הואיל והוא בא מן הנכר, מרמז הוא על איזה דבר בלתי־רגיל או קשה להשגה. נוסף על כך הרי זה דבר שצריך לפתחו ולחדור אל תוכו. לפיכך מזכיר הוא את התלהבותו של דיקארט לאנאטומיה. יכולים אנו, למשל, לחוש ביצר הזה במכתב שהוא כתב אל חברו מְרֶסֶן (ב־2 בנובמבר 1646). הוא מספר למרסן כי חקר את התהוותם של עופרים בביצי תרנגולות אך פנה לעופרי־עגלים, שבגלל גדלם קל יותר להבינם. הואיל ונמצא למד, אומר הוא, שלעתים קרובות טובחים השוחטים פרות הרות, אסף למעלה מתריסר רחמים שבהם עגלים קטנים, "מהם גדולים כעכברושים, מהם כעכברים, ומהם ככלבלבים". לדעתי

ודאי הוא שעניינו של דיקארט בעופרים היה ענין מיני. ביודעים—או, מסתבר יותר, בלא־יודעים—סקרן היה ביחס ללידתו שלו, ומה־גם שאמו היתה בשבילו תעלומה רחוקה. בכך אנו מגיעים לענין סקרנותו של דיקארט בכלל. בדומה לכל הפילוסופים ואנשי־המדע, היתה בו סקרנות יוצאת־מגדר־הרגיל. בהיפּעלויות הוא אומר: "נדמה לי כי הפליאה [כמו שאפשר לתרגם את המלה הצרפתית admiration] היא הראשון בכל היצרים". הראשון בזמן, מתכוון דיקארט לומר, וגם כאן יש אולי רמז לכוחה הזכור של הסקרנות בילדותו שלו. הוא מגדיר את הפליאה כ"הפתעת־פתאום של הנשמה, המעוררת לפנות בעיון שבתשומת־לב לעצמים הנראים לה נדירים ויוצאים־מן־הכלל" (היפּעלויות, 70).

אבל הפליאה, אף אם מועילה היא, יש בה גם סכנה, בעיני דיקארט:

"לעתים קרובות הרבה יותר יארע שאנו מתפלאים יותר מדי, ולא פחות מדי, ומשתוממים אנו בראותנו דברים הראויים לעיון אך מעט או שאינם ראויים לו כלל. ודבר זה עשוי למנוע או להשחית לגמרי את שימושה של התבונה. הנה על כן, אף כי טוב יהיה אם מלידה תוטבע בנו איזו נטייה ליצר הזה, לפי שהוא מכשיר אותנו לרכישת המדעים, הרי בתוך כך שומה עלינו לנסות ולהשתחרר ממנו אחרי־כן ככל האפשר. כי הנקל להשלים את מחסוריה בהגות ובשימת־לב מיוחדת, שתמיד יוכל רצוננו לחייב את בינתנו להקדישה במקרים אלה כשאנו סבורים שכדאי לטרוח בו בחומר המופיע לפנינו. אבל אין כל תרופה למניעתה של פליאה יתירה חוץ מקניית דעת על עניינים שונים ומהתעסקות בעיון בכל העניינים שאולי ייראו נדירים ומוזרים ביותר" (יצרים, 76).

בדומה לכך מצהיר אחד המדברים בדיאלוג של דיקארט, חיפוש האמת: "השאיפה לדעת, שהיא משותפת לכל בני־האדם, היא רעה אשר לא תוכל להירפא". הוא מרחיק לכת ומוסיף: "כי הסקרנות מתרבה עם הדעת". התרופה המוצעת, שלכאורה אינה זהה עם הקודמת, היא שיהיה אדם מסתפק בעקרונותיהם הכלליים של דברים, שבעזרתם אפשר לבאר בפשטות כל דבר מיוחד, ולאחר־מכן "שוב לא תהיה התאנה לדעת... עזה כל־כך".

דומה כי לסקרנותו המוחרפת של דיקארט נתלוותה הרגשת־אשם טורדנית, שהניעתו לנסות לשים סייג לסקרנותו ולחטט יותר בהכללות מאשר בפרטים מצודדי־לב. הסברה שחש אשמה עקב סקרנותו מוצאת לה אישור בתיאור המדוקדק של מותו אצל הביוגרף שלו, באייה (Baillet). בעוד הכרתו ניטלת ממנו וחוזרת אליו, החליט דיקארט, כמו שאמר לסובבים אותו, כי האלוהים "הניח לרוחו להישאר זמן כה רב גבוך בחשיכה, מחשש פן לא תימצא חשיבותו תואמת די־הצורך את רצונו של הבורא לשים קץ לחייו. הוא הסיק את המסקנה שהואיל ואלוהים נתן לו להשתמש בתבונתו דרך־חירות משמע שהוא מרשה לו ללכת אחר מה שתבונתו מכתיבה לו, ובלבד שלא ירצה לחדור אל סתר מצוותיו בסקרנות יתירה, ולא יקשה על הופעת המאורע [של המוות]".

לפי דיקארט, היו רחמיו של אלוהים מותנים בריסון סקרנותו של ברואו.

בלילה שלאחר-כך דיבר דיקארט על החלטתו הנחושה למות כדי לציית לאלוהים, בתקוה "שריבון־העולמים מסכים לקרבן שהוא מעלה לפניו מרצונו לכפר על כל חטאות חייר".

עכשיו יכולים אנו לחזור מן המוות אל החולם והחלום. דיקארט, כיון שהופתע, הופתע עוד יותר לראות כי הללו שנאספו לשיחה מסביב לאיש בו נתקל עומדים ישירים ואיתנים, בעוד הוא, דיקארט, עודו כפוף וכושל, ושהרוח, שפמעט הפילתו ארצה כמה פעמים, נחלשה בהרבה.

הנושא כאן הוא, בלי ספק, חולשתו של דיקארט, בכל מובן שהוא, לעומת אנשים אחרים. במכתב אחד (אל שאני [shanut], 6 במרס 1646) הביע פעם את המשאלה המבודחת־למחצה שייאספו כל האנשים ההגונים בעיר אחת והוא יורשה לגור עמם, כלומר, אם יהיו הללו מוכנים לקבלו בחברתם. האם מעיד על רגש־הנחיתות שלו. במקביל לכך, אחרים עומדים הכן על רגליהם, לא הוא. אין זה מפתיע שהחל לראות ביציבות סגולה ראשונה־במעלה. בהיפפלויות (159) הוא מדגיש "פחיתות" או "ענוה זדונית", אשר "עיקרה בעובדה שבני־אדם הם חלשים או לוקים בעוור־החלטתם" ולפיכך אינם יכולים "להימנע מעשות דברים שיודעים הם כי עוד יתחרטו עליהם". הוא מדבר גם על חוסר־החלטה (היפפלויות, 170) בחינת פחד שבאנשים ידועים הוא חזק ורגיל כאחד, ועל אנשים המגלים "עודף אי־החלטה הנובע מחולשתה של בינה, שמאין לה מושגים ברורים ומובהקים יש לה פשוט הרבה מושגים מבולבלים". בפחד הזה, ההסנות, הריהו נלחם תמיד בבוחן הבהירות והצלילות שלו ובשיטתו ההולכת עקב בצד אגודל. בחלום, פחדו או הסנותו מתגלמים באני הפופף, הפרשל שלו.

הניגוד היה סופו של החלום. דיקארט התעורר, בתחושת כאב חדה, שעורר בו פחד שמא "כל זה" הוא פעלו של איזה גניוס רע המבקש לפתותו. כאן הייתי מניח כי הגניוס הרע הזה—הרוח הרעה, כמו שמתחוויר מתוך הלאטינית של דיקארט—הוא אשר בהשפעתו הזדונית מקשה עליו את ההליכה, ואפילו את העמידה. גניוס זה הוא אשר מופיע בשני שב־הגיונות של דיקארט, כשדיקארט שואל: "אבל מה אני, עתה שמן־הסתם יש גניוס מסוים שפוחו גדול ביותר, ואם רשאי אני לומר כן—זדוני, השוקד בכל כוחותיו להזנותני?" מותר לנו להזכיר שדיקארט מזהה את הגניוס הטוב של סוקראטס עם אופטימיות והצלחה. הגניוס הרע חייב, אפוא, להיות פסימיות וכשלון. כוחו המצודד, בדומה לרעתו, הוא ודאי סקרנות יתירה או התגלות יתירה, בדומה למדע הוונה עם כל אחד.

*

משהקיץ, התפלל דיקארט לאלוהים שיערוב לו כנגד ההשפעה הרעה של חלמו וכנגד הפגעים העלולים לאיים עליו כעונש על חטאיו, שלפי הכרתו רציניים היו אולי עד כדי להנחית על ראשו רעמי־שמיים, אף־על־פי שחי חיים שאין בהם דופי בעיני הבריות.

הרגשת-האשמה של דיקארט מחריפה עוד יותר. ככל הידוע לו, אין היא נובעת משום דבר שעשויים שכניו להתריס כנגדו: הוא שמר על מראית-עין מהוגנת. הוא מתפלל אל ההוויה אשר פגע בה, ובאורח טיפוסי הוא מבקש ערובה. במצב זה, לאחר הפסקה של שעתיים לערך שאותן בילה במחשבות שונות על הטוב והרע שבעולם הזה, שוב נרדם דיקארט. מיד חלם חלום חדש, אשר בו דימה לשמוע צליל נוקב, כביכול מחיר-עם. הפחד שעורר בו העיר אותו מיד, ובפקחו את עיניו ראה הרבה ניצוצות-אש מתפשטים בחדר. דבר זה אירע לו לעתים קרובות לשעבר, כי בשבילו לא היה זה דבר יוצא-דופן במיוחד שיתעורר בחצי הלילה וימצא שעיניו ממלטות ניצוצות שאורם מספיק לו להבחין בעצמים הקרובים אליו ביותר. זאת הפעם הפליג בחשיבה פילוסופית, וכיון שנתן דעתו על טיב העצמים שהובאו כך לפניו על-ידי שפקח ועצם את עיניו לסירוגים, הגיע למסקנות הנוחות לאינטלקט שלו. פחדו סר והוא נרדם שוב, רגוע כל-צרכו.

הרעם שהנחית דיקארט על עצמו, מהיותו יוצר חלומו שלו, לא פגע בו במישרים, אך קולו הוא אולי שהפחיד והעיר אותו. הניצוצות שראה בהקיצו היו כמו משקע של הרעם. היו שסברו כי אלה סימני התקפה הנובעת ממגורנה או מאיזה מצב של עווית. הנקל לקשר את מוראו של דיקארט מפני החלום להילה המפחידה של התקפה, וצניפתו וכאבו החדצדדי והרפאים המפחידים שלו הולמים את ההשערה של הפרעת-מוח.

הסיבות הפיזיולוגיות האפשריות לחוויותיו של דיקארט אינן מוציאות סיבות או אסוציאציות פסיכולוגיות. בדומה להרבה מאנשי-המדע של תקופתו, התעניין באופ-טיקה, אף כי, להבדיל מרבים מהם, היה האור בעיניו תופעה של לחץ. את ידיעתו באופטיקה ניצל ליצירת אשליות של משובה. למשל, בראי נע הגדיל חיילי-צעצוע והפיק את הרושם שהם צועדים, בגודל שלמעלה מן הטבע, על-פני כותל חדרו. הוא נהנה לתעתע בעוזרו במראות האלה. האם נגזים אם נאמר כי בעשותו כך משחק היה בתפקיד הגניוס המתעתע, שאותו ברא ומפניו פחד בחלומו?

בתהליך התפיסה הפילוסופית של חלומו, פקח דיקארט את עיניו ועצמן. בוחן היה את ממשותם של העצמים—*espèces* הם קרויים בנוסח הצרפתי—שאותם גילה האור. הבדיקה נתקבלה על דעתו במסגרת התיאוריות האופטיות שלו. כאשר כתב אליו מרסן, ידידו המלומד, כי לעתים קרובות ראה הילה סביב נר, השיב לו דיקארט במכתב (ביום 8 בדצמבר 1629) שהוא מעדיף להאמין שהסיבה טמונה בליחות העין, בפרט אם יותן להוכיח שלא הכל רואים הילה מעין זו בעת-ובעונה-אחת. אם יבהיר מרסן, כתב, אם ראה את ההילות בלילה, שעה שאדי-תנומה מכבידים על העיניים, או לאחר שהירבה לקרוא או לאחר צום, או במזג-אוויר צח או גשום, אוראו יבאר את התופעה למרסן. בהזדמנות אחרת כתב אל גוליוס (ב־19 במאי 1635) שאחרי השעינו את ראשו על ידימינו משך זמן-מה באחד הלילות פקח את עינו הימנית, שעצומה היתה, וראה שתי הילות מסביב לנר שהובא אל החדר. "הן לא נוצרו כלל

באוויר", כתב, "אלא רק בליחות של אחת מעיני. זה ענין שסבור אני כי יש בידי להסבירו היטב למדי".

אפשר לסכם ולומר שדיקארט הירבה בניסויים בעיניו. הניצוצות שראה לעתים קרובות הם אולי שהמריצהו לכך. חוץ מזה, בגלל ההרגל שקנה לו מאזרומתמיד להישאר במיטה בשעות הבוקר כדי לחשוב ולחלום קשה ומעניין היה זה כאחד להבחין מתי בדיוק התעורר. במכתב ששלח מאמסטרדם (אל בלזאק, 15 באפריל 1631) כתב לאמור:

"אני ישן כאן עשר שעות בכל לילה, ושום דאגה אינה מעירה אותי; לאחר שהוליכה השינה את רוחי לטיול ממושך ביערות, גנים והיכלות-קסם, מקום שם יפקדוני כל תענוגות-הדמיון של סיפורי-אגדה, אני מערבב את הזוית-בהקיץ עם הזוית-בחלום; וכשאני מבחין כי ער אני, לא בא הדבר אלא להשלים את שביעות-רצוני ולשתף בה את חושי, כי אינני קפדן עד כדי לאצול מהם דבר שרשאי פילוסוף להרשות להם בלי לפגוע במצפוני".

תשומת-הלב שהקדיש דיקארט לחלומותיו ולמעברם הלא-מוחש לחיים-שבהקיץ מזכירה את אחת המימרות של ליכטנברג, שבה אמר:

"עוד פעם, אני ממליץ על חלומות. בחלום אנו חיים וחשים תחושות לא-פחות מאשר בהקיץ. המצב האחד הוא חלק מקיומנו לא-פחות ממשנהו. אחת מזכויות-היתר של ילוד-אשה היא לחלום ולהיות מודע בכך... החלומות הם חיים אשר, יחד עם החלק השני של קיומנו, מצטרפים הם לכלל מה שקרוי בפינו חיי אדם. חלומות נעלמים בהדרגה במצב העירות שלנו, ואין אדם יכול לומר היכן מתחיל המצב האחד והיכן סופו של השני" (מימרות, ג).

*

שוב נרדם דיקארט. חלום שלישי פקד אותו, שלא היה בו מאומה מסגולתם המבעיתה של שני הראשונים. זאת הפעם מצא ספר על שולחנו, אך לא ידע מי הניחו שם. פתח אותו, ובראותו כי מילון הוא זה, שמח בלבבו, כי קיוה שיביא לו תועלת מרובה. בעצם הרגע ההוא מצא כי יש לו עוד ספר אחד, חדש בשבילו לא-פחות מקודמו. היה זה אוסף שירים של משוררים שונים, ושמו אוצר המשוררים (Corpus poetarum). מתוך סקרנות רצה לקרוא שם משהו, ובפתחו אותו נתקל בשורה, "מה

¹ בדיקת-המציאות אפשר שתהיה תגובה על ראשיתה של סכיזופרניה. אוגוסט סטרינדברג, שבעיתו הפסיכולוגיות היו קשות יותר מאלו של דיקארט, חש, בדומה למדי לדיקארט, בצורך לבדוק. לילה אחד ב-1896, כאשר עינתו 'חשמל' שעבר את גופו, מצא כי הפרץ המדומה של זרם-חשמל אין לו כל השפעה על מצפו. נראה כי בדיקה זו סייעתו להחליט שהיא חולה ברוחו. הרבה זמן ומאמצים השקיע סטרינדברג בעיונים אלכימיים ושאר עיונים 'מדעיים'. פעם אחת, משחזר לחקירותיו וחש בשוב הקולות המשוניים והלחץ בחזה שכבר פקדו אותו לפני, אמר: "אני מבין את הרמז. אסור לחדור אל סודות הכוחות העליוניים" (קלאף, ע"ע 16-114, 132).

דרך אֵלך בה בחיים?" בוֹברגע ראה אדם שלא הכירו, אלא שהגיש לו כמה חרוזים הפותחים ב־Est et non, שהמליץ עליהם כשיר מצוין. דיקארט אמר לו כי טיבו ידוע לו וכי שיר זה הוא אחד מאלה שבאוסף הגדול על השולחן. ביקש להראותו בעצמו לאיש ההוא והחל לעלעל בספר, אף התגאָה כי סדרו ועריכתו ידועים לו על בוריים. בעוד הוא מחפש את המקום, שאל אותו האיש מניין בא ספר זה לידו, ודיקארט השיב כי אינו יכול לומר לו איך הגיע לידו אלא שרגע קודם לכן אוחז היה בספר אחר, שעתה־זה נעלם, ואין הוא יודע מי הביא לו אותו ומי לקחו בחזרה. עוד לא כילה את דבריו אלה והנה ראה את הספר חוזר ומופיע בקצה השולחן. אך התברר לו כי מילון זה שוב אינו בדיוק כמו שראהו בפעם הראשונה. השיחה נמשכה עוד מעט, ודיקארט מצא כמה תחריטי־דיוקן קטנים, ולמראיהם העיר כי הכרך יפה, ואחר נעלמו הספר והאיש.

דיקארט טוען שעוד בשנתו החל לפרש את החלום. הוא החליט כי המילון מסמל את כל המדעים גם יחד, ואילו אוסף־השירים מציין את איחוד הפילוסופיה עם החכמה. לעתים קרובות, היררה בינור־לבינו, המשוררים מיטיבים לצקת משמעות וביטוי ביצירתם יותר מן הפילוסופים. פלא זה ייחס לטבעה האלוהי של השראה ולכוחו של דמיון, החושפים את זרעי החכמה—שבנפשות כל האדם הם ספונים כניצוצות־אש באבני־צור—בקלות ובזוהר הרבה יותר מכפי שהתבונה חושפתם אצל הפילוסופים. בעודו ממשיך בפירושו תוך כדי שינה, מצא דיקארט כי השיר הפותח ב"מה דרך אֵלך בה בחיים?" מציין את עצתו הטובה של איש חכם, או אפילו את עצת התיאולוגיה המוסרית עצמה.

אורא, כשהוא מסופק אם חולם הוא או הוגה, התעורר בסערת־רגש, ופקוח־עיניים המשיך בפירושו חלמו לפי אותם קווים. המשוררים המקובצים באוסף נסתברו לו כהתגלות וכהתלהבות אשר בהן קיוה לזכות. בית־השיר כן ולא נסתבר לו כאמת ושקר בידיעות האדם ובמדעי־החול. בראותו שכל ההוראות האלו ישרות בעיניו עד מאד, גברה בו ביטחתו עד כדי כך שהשתכנע כי רוח־האמת היא אשר ניצלה חלום זה כדי לגלות לפניו את אוצרות המדעים כולם.

החלום הזה האחרון, אומר דיקארט, היה מתוק ביותר ונעים ביותר, וציין את העתיד, מה שיקרה לו בשארית ימי־חיו. אבל שני החלומות הקודמים התפרשו לו כאזהרות חמורות בגלל חייו בעבר, שבעיני האלוהים אולי לא היו תמימים ככל שהיו בעיני הבריות. סבור היה כי זו הסיבה לפחד הגדול שנתלווה לשני החלומות. האימה אשר נפלה עליו בחלום השני ציינה את חרדתו על כל החטאים אשר חטא עד אז. הרעם, שאת קולו שמע, היה האות של רוח־האמת היורדת עליו לפעמו. בתום הפירושו שוב התפלל דיקארט לאלוהים ונדר נדר לעלות לרגל למקום הקדוש של הבתולה מרים בלורטו. אט־אט חזר אל הלך־נפשו הרגיל, אבל ההתלהבות בה נסתיימו החלומות שינתה את חייו.

לפי פרויד, חלמו של דיקארט הוא "ממעל", כלומר מן הסוג שיכול החולם עצמו לפרשו במידה ניכרת של דיוק. אולם יכולים אנו להוסיף על פירושו של דיקארט

לחלום השלישי. הוא היה תר תמיד אחר מדריך שיטתי ובן-בלידופי למחשבה ולחיים, מילון שפוחו יפה בכל. אביו, זכור לנו, אמר בשעתו כי דיקארט מהובל עד כדי כך שהוא כורך עצמו בכריכה של עור-עגל; עתה היה דיקארט כורך בה את העולם, כי בעיניו היה ספר מסוג הדברים הניתנים לשליטה והיכולים להבטיח שליטה. אפילו כאשר התרחק מספרים, הרי יצא לחפש את האמת בתוך עצמו או ב"הספר הגדול של העולם". עתה הוא מוצא על-גבי השולחן משהו דומה לספר הגדול הזה. ספר זה, המילון, מבשר את האידיאל של לשון אוניברסלית שגיבש לו לאחר-מכן, לשון שסדר מליה יהיה ברור כסדר המספרים. דיקארט מוצא גם ספר שכמוהו עצמו הוא שוקל נימוקים בעד ונגד. אך למרות המילון וספר-העצה ברוך-ההשואה, התנודות שבחלומו מביעות את הרגשתו שהחיים נעים-ונדים הם ומקוטעים. הטבע מבצע איזה מעשה-תעושים. המילון נעלם וחוזר ומופיע, לאחר שחל בו איזה שינוי דק-מן-הדק. כל ימי-חייו התירא דיקארט לאבד דברים. הוא פחד שיאבד את עצמו, כלומר שיהיה, או ייראה, שאול; הוא פחד שיאבדו לו רעיונותיו ויהיו לאחרים; לימים התלונן אפילו כי מפחד הוא פן ייגנבו מכתביו, ובפזיקה משוכנע היה כי אין במלוא תבל כולה אף נקודה אחת שהיא נייחת באמת (עיקרים ב, 13). שום מקום של שום דבר בעולם אינו איתן וקבוע, אמר, אלא במידה שאנו קובעים אותו במוחותינו.

בטרם נעריך את חלומותיו של דיקארט, יש להעיר עליהם לפחות הערה אחת כללית. בהקשר של חייו ושל הפילוסופיה שלו הם מרמזים על איזה פיצול-האני ודה-פרסונאליזציה. כמו שהטעים הפסיכואנאליטיקן, ג'רטרם לוינ, יש הרבה מתחושת-הגוף בשני החלומות הראשונים. בחלומות האלה היה דיקארט חדור תודעה כאובה בחמריות של גופו, במאמץ שלו לנוע, והוא הקיץ מתוך כאב. גופו או תחושת-גופו לא הניחו לו להוסיף לחלום. אך עם החלום השלישי יכול היה דיקארט להיעשות צופה-החלום הרגיל, שאין בו תודעה של גופו באשר הוא. האני המסתכל והחושב שלו השתלט כליל על החלום. הוא הפריד, כביכול, את האני הגופני שלו מן האני המודע שלו, את המסתכל-באשר-הוא מן העולם, כולל גופו, שאותו ראה מחוצה לו. בדה-פרסונאליזציה עשויה לעתים קרובות להתחזק תחושת הניכור של האדם כלפי איזה חלק מגופו, ובעיית החלומיות של המציאות עשויה להציק באמת. יתמותו היחסית של דיקארט, בידולו היחסי מן הבריות, שנאתו להססנות, תשוקתו לבדוק דברים למען הוודאות, עיסוקיו בחלום ובתעושים, פיקפוקיו וה-*cogits* שלו—כל אלה מצביעים על מגמה לדה-פרסונאליזציה. ההרגל שלו לערבב הזיות-בחלום והזיות-בהקיץ ולבחון את המציאות על-ידי עצימת עיניו ופקיחתן טוענים בעד אותה מסקנה.

פסיכואנאליטיקן אחר, פאול פֶּיֶרְדֵן, הסב תשומת-לב לסוג אחד של הגנה מפני דה-פרסונאליזציה הדומה לשיטתו של דיקארט—ההגנה והשיטה כאחת מגוננות על חוש-המציאות על-ידי ריתוק תשומת-הלב להתבוננות רצופה, בלתי-נפסקת. אנשים

הסובלים מדה־פרסונאליזציה אפשר שינסו לאלץ עצמם לרציפות־התפיסה, כדי להציל את המציאות הרגילה מהימוג או מהתפורר. לפעמים, למשל, הם "חייבים לעקוב בתשומת־לב רבה, אחר עקומת הרפכת או המכונית בה הם נוסעים. במקרים חמורים שוב אין הם יכולים לעשות זאת; הם נוסעים בעיניים עצומות ובגוף מרופה. אף־על־פי־כן חשים הם בשינויי הכיוון של כלי־הרכב והם מגיבים על כל שינוי בהרגשה בלתי־אישית" (פדרן, 252).

אין ברצוני לרמוז שדיקארט נתון היה במצוקה שכזאת; עם זאת ידוע לנו שהיה אבי האוקאזיונאליסטים, שלפחות למראית־עין הם מעבירים את החולי של קיטוע נפשי וניכור לגופם למושגים פילוסופיים.

הם הפירושו בלתי־האמצעי של החלומות, ועל־פי דרכו של דיקארט יכולים אנו לסקור את הכל ולנסות לתפסו כשלמות אחת. החלומות של דיקארט, חייו והפילור סופיה שלו, משקפים מספר פחדים ותקוות אפיניים. זוכרים אנו אם שנעלמה כמעט מיד, ואחר, בגיל ארבע, את אביו הנושא לו אשה זרה; אך זוכרים אנו גם שתי אמהות מפצות, הלא הן סבתו של דיקארט ואומנתו. זוכרים אנו את אביו הנעדר, תחילה לפרקים ואחרי־כן כמעט לגמרי, שנראה גם כי התיחס בבזו לעובדה שהיה בנו חסר מטרות ברורות; אבל יכולים אנו גם לזכור מורה אוהב ואבהי, ידיד שנסך השראה על דיקארט משך פרק־זמן קצר אך גורלי, קירבה לאשה (שלאחריה הרגשת פורקן על מותה), וילדה אוהבה אך רחוקה וקצרת־ימים. התוצאה, אצל דיקארט, היא בדידות—הוא לא למד מעולם איך לא להיות בודד—ופחד תעייה ואבדן; אבל גם אומץ־הלב והבינה של הילד החיור שסירב לבכות למצוא דרך שיטתית להמשיך ולגלות, שיטה שבעצם לא היה יכול להרשות לעצמו לנהוג לפיה במחשבתו, שיטה שנחנה לה צורה של אידיאליזציה, אלא שנהג לפיה בחייו.

דומה כי כל ימיו היה דיקארט מחפש איזה דבר נעלם, מושך־לב במידה עצומה, רופא לכל חולי, דעת־אם שבאה על מקום האם שאותה לא יכול לזכור בביורר. תוך כדי חיפושים התבונן בלבותיהם הפועמים עדיין של עגלים ובעופרים השונים למידה ולגודל ברחמיהן של פרות שחוטות. הוא חתך עורקים ופתחם. הוא צייר לו בדמיונו את מנגנוני מחזור־הדם והתחושה ואת פעולות הצינורות הזעירים, שדימה לראות בהם את מערכת־העצבים. כה הירבה להתבונן, וכל־כך חיפץ את הללו, עד שלעתים קרובות התקשה להאמין שיכולים אלה להיות גם הוא עצמו, שהוא גם גופו שלו ולא מישהו שהוא ספק־עַד ספק־מנהל השוכן בגופו מתוך אי־הבנה קפקאית של מעמדו שם.

הציור של המשפט הקפקאי הלא־מובן אפשר שהוא מופרז, ועם זאת אינו בלתי־הולם לדיקארט. הוא נכסף לדעת, וברגעים אופטימיים ידע כי יוכל לדעת, ובדיוק; אך כאשר ידע יותר מדי, נתפס לרגשי־נוחם. אז היה אומר לעצמו שרצונו לדעת דברים רק בכללותם. לבסוף היתה רק אמת אחת מובנת לו: שאת האמת או המציאות אין להבין. אמת זו שמה היה, כמובן, אלוהים.

כל ימיו גם היה דיקארט מתריס כנגד מה שנדרש ממנו, לפי דעתו. ההתרסה כנגד דרישותיהם של אחרים היא שוות-ערך לאשמתו ולחברה של עצמו ושל אביו בתוכו. הוא לא יעשה איש-חברה במובן השיגרתני, כרצון אביו. הוא לא יעשה עורך-דין, כאביו, או רופא, כסבו. אמת, הוא יחיה בערים או על-ידן, אבל בחברה המובחרת של עצמו, מחשבותיו, ניסוייו האופטיים, חיותיו המנותחות, מכותביו, עזריו, מדעיו אנשי-המדע. בדרך בדרך הזאת, נעשה מין רופא של עצמו. בהכרה גמורה תר אחר העילות והתרופות של מחלות ואחר הבנה גואלת של הפיזיולוגיה. ובעקפים נעשה גם עורך-דין, שפן עיבד שיטה לגילוי האמת ללא דופי. הוא רצה לחוקק ליקום את חוקו, או לפחות לפרשו נכונה לבני-האדם. אבל אחרי-כן נרתע לאחור. רצונו וידיעתו לא של האלוהים היו. בשכבר-הימים ידע את אביו כרצון מרוחק, בלתי-נתפס, וכפי שנתגלה לו ברבות הימים—כך הוא רצון העולם. וכך יהיה גם הוא. לתוך מפעלו הראציונלי ביותר, הגיאומטריה שלו, שבה ראה את הדוגמה הטובה ביותר לשיטתו, הכניס במתכוון קושי וסתימות, כדי להכשיל את ר'ברוואל הרע ולגמול רק לקבוצה פעוטה של חכמים הראויים לאמון, שלא ינסו לעשוק אותו מתהילתו. כלומר, כאלוהים יהיה בבראו את הגיאומטריה שלו, וכמוהו לא יכניס איש בסוד הגיונה המלא והאינטימיות שלה. ידיד צריך להיות קרוב רק כדי-כך שיעורר ויתפעל, אך לא כדי-כך שיתחרה בו.

בדומה לחלום, בדומה למחשבה, נבנה הבנין, על המבוך של בהירות ואיבהירות, ביטחה ופיקפוק, אי-תלות ותלות, גאווה והשפלה. הפילוסוף הזה הנלהב ביותר צריך היה להקדיש חלק משעות יומו למחשבה רצינית, אך לא יכול להקדיש לה אלא מעט. האיש הזה, שהיה הגדול באוהבי-ההגיון שבפילוסופים, הגה את הגיונותיו בעיגוליות שקופה, שפן לרעיון אחד שהוא אולי ברור ומיוחד—שבסיבה צריכה להיות מציאות לפחות כמו במסובב שלה—נתן עדיפות על הרעיון הברור והמובהק ל בטח ושנים ושנים הם ארבעה; אחר, מתוך הממשות השווה או העליונה של הסיבות, ביסס את קיומה של הסיבה העילאית, אלוהי האמת; ואחר, באמצעותו של אלוהי-אמת זה, ביסס את אמיתות כל הרעיונות הברורים והמובהקים, כולל זה של הסכום של שנים ושנים. אוהב זה של האמת המתמטית-בצורתה ושל בהירותה וייחודה הביא את עצמו לכלל אמונה שהאמת נבראה כמור-שהיא מפני שפך רצה בה האלוהים, ואין שום ילוד-אשה יכול לקוות להבין מדוע כך רצה בה האלוהים. ומפיון שהחליט, במחשבה בהירה, בלתי-מפוקפקת, שהמחשבה וההיקף אינם יכולים לבוא במגע זו עם זה, פסק שבכל-זאת מאוחדים הם, כידוע לנו מתוך עדותם הנחרצה של חושינו. הוא קפץ ונרתע, התקדם ונסוג, התיק את הגוף מן המחשבה—וחזר וחיברם יחד.

דיקארט הוא פילוסוף גדול לא מטעם אחד בלבד. הוא גדול מבחינה היסטורית מפני שהפיזיקה שלו היתה כוללנית, נועזה, ופשוטה כדי-כך שאנשי-מדע אחרים לפחות יכלו לבטאה בצורה מתמטית, ומפני שהפיזיולוגיה שלו היתה מיכנית לגמרי וקלה לתפיסה ולחקירה. הוא היה בחלקו איש-המדע עצמו ובחלקו מקור-ההשראה לאנשי-

מדע, אפילו לניוטון הגדול, שהסתייע כהלכה בעקרון האינרציה, אשר דומה כי דיקארט היה הראשון שהביעו בצורה אוניברסלית חד-משמעית, אלא ששנא אותו ושירבט "טעות, טעות" על טופס הגיאומטריה של דיקארט שהיה בידו. אבל דיקארט הפילוסוף המדעי שייך לתקופתו, כי המדע שלו, אם גם לא האידיאל שהיה לו ממנו, הוא פרימיטיבי ומיושן. כוח-המושך שבו סופו שנתרכז בצורה בה הוא נותן ביטוי דראמטי ללבטי הספק והוודאות שלו, שוכח כל תקדים—ופותח מעצמו. כהתחלה הרי דבר זה נעשה קבע, והוא נשאר בהווה האינסופי של ליריקה או אוטוביוגרפיה. יותר מכל חשים אנו בחריפות בצורך שלו להיות מקורי ולמצוא את דרכו בעצמו, לא בחברת הורים או מסורות. הוא פותח בראשית שפל אחד מאתנו יכול לחזור עליה, שכן מקבילה היא לרגשות שהם נחלת כל אדם שהפילוסופיה היא בשבילו דבר שבטבע. המדע שלו התגבש בתולדות-המדע, אבל האני שלו באשר הוא הריהו חי, מתחדש בכל אחד מקוראיו. חלומותיו הם שחיים, או, מוטב לומר, חלומותיו המוסתרים מאחרי מסווה התבונה של—או אולי, חלומותיו המעורר-בבים בצורה בלתי-מוחשת בתבונה של דורו. הוא עומד בנקודה שבה לא קל הוא להבחין בהבדל.

ביבליוגרפיה

הטקסט של החלומות ושאר כתביו הראשונים של דיקארט לקוח מן המהדורה הנוחה, עתירת-ההערות של אַלְקִייה (Alquié). היצרים מצוטטים מאצל רוּדִיס—לואיס, ותיאור מותו של דיקארט לקוח ממהדורת הפליאָדה. החלומות מתורגמים במלואם אנגלית אצל קמפ סמית. אחדים מן התרגומים הם שלי, אך עיינתי באלה של קמפ סמית והאלדיין ורוס, ומתוך זה האחרון ציטטתי לפעמים. ספרו של גוּייה (Gouhier) הוא דיון מדוקדק בכתביו הראשונים של דיקארט, כולל הרישום של חלומותיו, בגוף שלישי.

הספרים המצוטטים בביבליוגרפיה שלמטה מופיעים לפי סדר שייכותם לענין.

Descartes, Oeuvres philosophiques, Vols. I (1618-1637), II (1638-1642), ed. F. Alquié, Garnier, Paris, 1963, 1967.

—*Oeuvres et lettres*, ed. A. Bridoux, Pléiade, Paris, 1953.

—*Les passions de l'âme*, ed. G. Rodis-Lewis, Vrin, Paris, 1955.

—*Philosophical Works of Descartes*, trans. E. S. Haldane & G. R. T. Ross, 2 vols., Cambridge U. P., 1931.

C. Adam, *Vie & Oeuvres de Descartes*, Paris, 1910, reprinted Vrin, Paris, 1957.

N. K. Smith, *New Studies in the Philosophy of Descartes*, Macmillan, London, 1953.

- H. Gouhier, *Les premières pensées de Descartes*, Vrin, Paris, 1958.
- P. Hodin, *Oskar Kokoschka*, Cory, Adams & MacKay, London, 1966.
- G. Milhaud, *Descartes savant*, Alcan, Paris, 1921.
- M. Allem, *Anthologie poétique française, XVII siècle*, I, Garnier-Flammarion, Paris, 1965.
- F. S. Klaf, *Strindberg*, The Citadel Press,, N. Y., 1963.
- S. Freud, *Gesammelte Werke*, Vol. XIV, London, 1948, pp. 558-60 ("Brief an Maxim Leroy über einen Traum des Cartesius").
- B. D. Lewin, *Dreams and the Uses of Regression*, International Universities Press, N. Y., 1958.
- P. Federn, *Ego Psychology and the Psychoses*, Imago Publishing Co., London, 1953.
- J. Herivel, *The Background to Newton's Principia*, Oxford U. P., 1965.
- A. Koyré, *Newtonian Studies*, Harvard, U. P., 1965 (cf. esp. p. 79, note 2).